

Grochowina, Sylwia

Powstanie i działalność Fundacji "Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek" w Toruniu

Dzieje Najnowsze 38/4, 275-278

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Powstanie i działalność Fundacji „Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek” w Toruniu

Fundacja „Archiwum Pomorskie Armii Krajowej”, a od 2001 r. Fundacja „Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek” w Toruniu, powstała za sprawą prof. dr hab. Elżbiety Zawackiej, zasłużenie nazywanej kurierską legendą AK¹.

Początki tworzenia toruńskiej Fundacji „Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek” w Toruniu sięgają końca lat 60. Wówczas to prof. Zawacka zaczęła gromadzić materiały historyczne na temat Wojskowej Służby Kobiet, Wydziału Łączności Zagranicznej KG AK „Zagroda” oraz działalności konspiracyjnej na Pomorzu w latach 1939–1945. Następnie z gronem współpracowników podjęła działania zmierzające do powołania stowarzyszenia skupiającego dawnych żołnierzy AK. W 1980 r. przy NSZZ „Solidarność” w Gdańsku utworzono Radę Główną Komatantów AK, a prof. Zawacka została przewodniczącą Komisji Historycznej przy Prezydium Rady. Jednocześnie pełniła funkcję przewodniczącej zorganizowanej przez siebie Rady Komatanckiej AK przy Regionie Toruńskim „Solidarności”. Wprowadzony niebawem stan wojenny uniemożliwił dalsze funkcjonowanie Rady Głównej Komatantów AK przy „Solidarności”. Kolejną inicjatywą prof. Zawackiej było powołanie w lutym 1987 r. Klubu Historycznego przy Toruńskim Oddziale Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego, bazującego na byłych żołnierzach AK. Od 1990 r. Klub ten działał przy Fun-

¹ We wrześniu 1939 r. uczestniczyła ona w obronie Lwowa. Od października 1939 r. jako „Zelma” zaangażowała się w prace pierwszych komórek konspiracyjnych SZP-ZWZ na Śląsku, m.in. organizowała łączność w Komendzie Okręgu Śląskiego. Od końca 1940 r. pod pseudonimem „Zo” podjęła pracę w Komendzie Głównej ZWZ-AK w Warszawie w Wydziale Łączności Zagranicznej „Zagroda”. Jako emisariuszka Komendanta Głównego AK Stefana Roweckiego ps. „Grot” do Naczelnego Wodza w Londynie, przewoziła pocztę oraz meldunki między Warszawą a Berlinem i organizowała szlaki kurierskie do Londynu przez Niemcy. Była jedyną kobietą wśród „cichociemnych” — skoczków spadochronowych Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, których zrzucono do Polski. Walczyła w Powstaniu Warszawskim. Po rozwiązaniu AK, kontynuowała działalność konspiracyjną w organizacji „Wolność i Niezawisłość”. Od 1946 r. pracowała w Państwowym Urzędzie Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego jako kierowniczka Centrum Wyszkolenia Instruktoerek Przystosowania Wojskowego Kobiet. W 1948 r. podjęła pracę nauczycielską oraz studia doktoranckie w Łodzi, Toruniu i Olsztynie. W 1951 r. ze względu na konspiracyjną przeszłość została aresztowana przez Urząd Bezpieczeństwa i do 1955 r. była więziona w Fordonie, Grudziądzu, Bojanowie. Następnie powróciła do zawodu nauczyciela, a po uzyskaniu stopni naukowych dr (1965 r.) i dr hab. (1972 r.) podjęła pracę naukową na Uniwersytecie Gdańskim, następnie na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. W 1978 r. wskutek sztykan natury politycznej zrezygnowała z docentury na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika i przeszła na emeryturę.

dacji jako Klub Historyczny im. Antoniego Antczaka. W końcu 1988 r. w gronie osób zrzeszonych w Klubie Historycznym zrodziła się idea powołania ogólnopolskiego stowarzyszenia skupiającego dawnych żołnierzy AK, które w dalszej kolejności miało zająć się stworzeniem Fundacji AK, stanowiącej punkt wyjścia do zorganizowania Archiwum i Muzeum AK. Starania nad realizacją tego projektu podjęła prof. Zawacka we współpracy z profesorami toruńskiego uniwersytetu: Janem Łopuskim, Stanisławem Salmonowiczem oraz Andrzejem Tomczakiem. 26 V 1989 r. w Sądzie Wojewódzkim w Warszawie zarejestrowane zostało Stowarzyszenie Żołnierzy AK, przekształcone następnie w Światowy Związek Żołnierzy AK.

Natomiast 16 II 1990 r. prof. Zawacka wraz z profesorami: Stanisławem Salmonowiczem oraz Grzegorzem Górskim złożyła w formie aktu notarialnego oświadczenie woli o powołaniu w Toruniu Fundacji „Archiwum Pomorskie Armii Krajowej”. Na podstawie wpisu do rejestru Sądu Rejonowego dla Warszawy Pragi 24 kwietnia 1990 r. (poz. RF I 470) Fundacja uzyskała osobowość prawną.

Najwyższą władzą Fundacji jest Rada Naukowa, złożona głównie z pracowników nauki i kombatanów. Działalnością Fundacji kieruje Zarząd na czele z prezesem. Funkcję tę pełni obecnie mgr Dorota Zawacka-Wakarecy, z kolei wiceprezesem jest mgr Hanna Maciejewska-Marcinkowska. Nad finansami Fundacji nadzór sprawuje Komisja Rewizyjna. O pracach wydawniczych decyduje Komitet Redakcyjny Biblioteki Fundacji, któremu od początku przewodniczy prof. Andrzej Tomczak. Członkowie wszystkich tych organów pracują społecznie. Od września 2004 r. Fundacja jest organizacją pożytku publicznego.

Statut Fundacji wyznacza jej następujące cele:

„Fundacja służy popieraniu badań:

- historii Armii Krajowej na Pomorzu, utrwalaniu i upowszechnianiu historii, tradycji i dziedzictwa ideowego Armii Krajowej;
- dziejów wojskowej służby Polek i upamiętnianiu tradycji tej służby (...).”

Określone statutem cele Fundacja realizuje poprzez różnorodne formy działalności.

W pierwszej kolejności gromadzi, opracowuje oraz udostępnia wszelkiego rodzaju dokumentację i muzealia związane z działalnością konspiracyjną w latach 1939–1945 oraz wojskową służbą kobiet. Niezwykle bogate zbiory Fundacji dzielą się na następujące działy:

- Archiwum Pomorskie Armii Krajowej, które obejmuje: akta Okręgu Pomorskiego ZWZ-AK, akta Tajnej Organizacji Wojskowej „Gryf Pomorski”, zbiór teczek osobowych konspiratorów pomorskich oraz spuścizny i kolekcje historyków (zarówno zawodowych, jak i amatorów) zajmujących się problematyką II wojny światowej;
- Archiwum Wojennej Służby Kobiet, na które składają się materiały przedwojennej Organizacji Przeposobienia Wojskowego Kobiet (m.in. prasa, druki ulotne i zwarte dotyczące szkoleń PWK, obszerna dokumentacja fotograficzna, eksponaty muzealne) oraz teczek osobowe kobiet-żołnierzy;
- Archiwum Wydziału Łączności Zagranicznej ZWZ-AK „Zagroda”, które obejmuje przede wszystkim zbiór depesz ekspediowanych przez AK-owskie bazy łączności zagranicznej, rozproszone po całej Europie, do Sztabu Naczelnego Wodza w Londynie oraz teczek osobowe żołnierzy „Zagrody”, tj. emisariuszy, kurierów, obsady baz i placówek oraz innych osób biorących udział w pracach Wydziału;
- muzealia (Muzeum Wojskowej Służby Polek), wśród których są m.in.: odznaczenia, medale, mundury kobiet-żołnierzy, obrazy, grafiki i tablice pamiątkowe związane tematycznie z II wojną światową. Za zgodą darczyńców muzealia eksponowane są na wystawach organizowanych przez Fundację bądź placówki z nią współpracujące;

- mikroformy, tj.: taśmy magnetofonowe, filmy, mikrofilmy i dyskietki komputerowe, na których znajdują się materiały dotyczące głównie konspiracji pomorskiej, ale również wojennej służby kobiet oraz działalności Fundacji (np. wspomnienia żołnierzy AK, wywiady z konspiratorami pomorskimi, nagrania przebiegu sesji organizowanych przez Fundację);
- ikonografia, czyli zbiory fotografii dotyczących Organizacji Przysposobienia Wojskowego Kobiet (głównie fotografie z obozów PWK), konspiracji pomorskiej (zdjęcia konspiratorów pomorskich i ich rodzin, zdjęcia punktów kontaktowych), fotografie (na ogół paszportowe) żołnierzy Wydziału Łączności ZWZ–AK „Zagroda”, zdjęcia dotyczące działalności Fundacji (m.in. zdjęcia z sesji i uroczystości organizowanych przez Fundację), fotografie pomników upamiętniających walkę żołnierzy AK oraz innych organizacji konspiracyjnych;
- zbiory biblioteczne, które obejmują: książki poświęcone w większości II wojnie światowej oraz dziejom Polskiego Państwa Podziemnego, niepublikowane dotąd opracowania dotyczące głównie konspiracji pomorskiej, czasopisma (przede wszystkim takie, na łamach których publikowane są teksty dotyczące Polskiego Państwa Podziemnego, zwykle wydawane przez środowiska kombatanckie), zbiór prasy konspiracyjnej oraz prasy wydawanej przez Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie, zbiory kartograficzne, obwieszczenia niemieckich władz okupacyjnych, druki ulotne obrazujące działalność Fundacji oraz pokrewnych instytucji (zaproszenia, komunikaty, druki informacyjne).

Korzystanie ze zbiorów Fundacji ułatwiają pomoce archiwalne, takie jak: inwentarze, skrowidze, kartoteki osobowe i rzeczowe.

W celu usprawnienia zbiórki materiałów źródłowych dokumentujących przede wszystkim wojenną służbę Polek 17 listopada 1996 r., na wniosek prof. Zawackiej, uchwałą I Zjazdu Kombatanek w Toruniu powołano do życia „Memoriał Generał Marii Wittek”. Jest to inicjatywa społeczna, skupiająca ludzi, którzy bezinteresownie pomagają Fundacji w pomnażaniu zbiorów. Przedstawicielstwa Memoriału działają w całym kraju oraz poza jego granicami, m.in. w Szwecji, USA, Wielkiej Brytanii.

Ogromne znaczenie ma prowadzona przez Fundację akcja popularyzatorska, mająca na celu rozpowszechnianie oraz utrwalanie wiedzy nt. dziejów polskiej konspiracji i wojennej służby Polek. Istotną rolę w realizacji tego zadania odgrywa działający przy Fundacji Klub Historyczny im. Antoniego Antczaka. Podczas spotkań klubowych z udziałem historyków, kombatanatów, żołnierzy oraz młodzieży prelegenci omawiają zagadnienia dotyczące dziejów Polskiego Państwa Podziemnego oraz konspiracji pomorskiej w latach 1939–1945. Poza tym Fundacja współpracuje ze wszystkimi typami szkół, organizując pogadanki oraz prelekcje dla młodzieży, a także konkursy literackie i historyczne związane głównie z tematyką II wojny światowej. Co roku, dla uczczenia Święta Niepodległości, Fundacja przygotowuje w listopadzie sesje naukowe oraz popularnonaukowe. Dotąd odbyło się ich szesnaście i nieustannie cieszą się one dużym zainteresowaniem zarówno ze strony młodzieży, jak również historyków i kombatanatów. Każdorazowo pokłosiem sesji są publikowane w ramach „Biblioteki Fundacji” materiały sesyjne.

Od początku swej działalności Fundacja podejmuje również działania służące upamiętnieniu osób i organizacji konspiracyjnych, które w latach II wojny światowej podjęły walkę z okupantem niemieckim, np. inicjuje budowę obelisków i wmurowywanie tablic pamiątkowych. Co roku, 27 września, z okazji Dnia Polskiego Państwa Podziemnego, Fundacja organizuje uroczyste obchody rocznicy powstania Służby Zwycięstwu Polski.

Jedną z najistotniejszych form pracy Fundacji jest działalność wydawnicza. W chwili obecnej Fundacja opublikowała łącznie 46 tomów własnych wydawnictw, na które składają się

publikacje o charakterze informacyjnym, naukowym i popularnonaukowym, materiały pokonferencyjne. Można je nabyć w siedzibie Fundacji bądź zamówić i skorzystać ze sprzedaży wysyłkowej.

Toruńska Fundacja „Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek” jest placówką o charakterze naukowym. Obszerne i różnorodne zbiory Fundacji otwierają historykom drogę do szczegółowych badań nad dziejami Polskiego Państwa Podziemnego oraz działalnością konspiracyjną na Pomorzu w latach 1939–1945. Ogromny jest wkład Fundacji w popularyzowanie i utrwalanie w społeczeństwie prawdy historycznej, wiedzy i pamięci o tych, którzy w głębokiej konspiracji walczyli o Polskę niepodległą, stanowiąc wzór postaw patriotycznych.

Sylwia Grochowina
Toruń